

ԻՄ ՎԱՆՔՍ

Դրաքեանի մը անտիպ յիշատակա-
գիրք:

(Տես երես 89)

Դ

Այս պոռալուս՝ զոր չկրցայ բռնել,
այն դիւական ժողովին մէջ սաստիկ
չփոթութիւն մը ինկաւ: Այն զարմա-
նաց և կատաղութեան առաջին սաստ-
կութիւնն անցնելով, և տեսնելով բո-
լոր ներսիններուն այն աղաղակը լսե-
լովն ինչպիսի խռովութեան ինկած
ըլլալը, իրօք վախցայ որ յայտնուիմ:
Դիւրաւ կրնայի փախչիլ. բայց անդի-
մադրելի զօրութիւն մը կարծես թէ
այն դրան քովը անշարժ և կաշկան-
դեալ կը բռնէր զիս: Մէկէն ճրագնե-
րը մարուեցան, և քանի մը փակաղակ
ներով դրան գոցուիլը լսեցի: Վերջը
խառնակ շնկոց մը, ոտքերու շփուիլ
մը, և ասդին անդին վազել մը ինծի
կ'իմացնէին որ այն վայրկեանին մեծ
չփոթութիւն մը ծագեր էր, և թէ ա-
մեն մարդ փախչիլ ու պահուրտիլ կը
նայէր: Ես ըստ ինքեան այնչափ սար-
սափի պատճառ մը չէի տեսներ. բայց
սակայն սկսայ կասկած մը ունենալ որ
այդ ժողովը անօրէն ու ամբարիշտ գործ
մը կը կատարէր, որ գիշերուան թանձր
խաւարին և այն անծանօթ ու նեղ քա-
րայրին մէջ ամենուն աչքէն կը ծած-
կուէր: Թէպէտ տղայ մըն էի, բայց
կարող եղայ այս ամեն խորհրդածու-
թիւններս ընելու, որոնցմէ վերջը՝ շըր-
թանցս վրայ, թէ ոչ ուրախութեան՝
գոնէ զարմանաց ծիծաղ մը ծագեցաւ,
մտածելով թէ ես՝ որ այնչափ կը վախ-
նայի անոնցմէ յայտնուելու, նոյն իսկ
իրենց այնչափ սարսափին ու այնչափ
չփոթութեան պատճառ եղեր էի: Փո-
խանակ ուրեմն իմ իրենցմէ վախնա-
լուս, իրենք ինծմէ կը վախնային: Ո՛հ
տես, կ'ըսէի մտքէս, տես ընտելութեան

խաղը: Այս կերպով այն սարսափի ու
վախի տեսարաններուն մէջ մանկական
զուարթութիւնը քիչ մը ոգևորեց զիս:
Երկայն ատեն կեցայ մտիկ ըրի թէ
ներսը ինչ կ'ըլլար. բայց չորս կողմը
խորին լռութիւն մը կը տիրէր: Ան ա-
տեն կարծեցի որ պահուրտած ըլլան,
կամ ուրիշ դռնէ մը ամենքը ելած ըլ-
լան: Այս համոզմամբ միտքս դրի որ
ալ ուրիշ բան չէի կրնար տեսնել և
կրնայի երթալ: Դէպ 'ի քարայրին
մուտքը նայեցայ, և ինծի օրուան ա-
ռաջին արշալուսոյն ծագել սկսելու
պէս թեթեւ փայլ մը տեսնել երեցաւ:
Անձրեւը գալէն դադրեր էր. և ամեն
բան զիս այն տխուր յիշատակներով
լեցուն տեղը թողուլ կը յորդորէր:
Բայց կարծես թէ չէի կրնար որոշել
երթալու, որովհետեւ որ կողմը զարնե-
լիքս չէի գիտեր: Կ'ուզէի սպասել որ
քիչ մը առաջ երթայ օրը, որ կարե-
նամ դիւրաւ ճամբայ ընել, և աւելի
հաւանականօրէն մէկը գտնել որ ինծի
իմ գեղս տանող ճամբան սորվեցնէ:
Մէկալ կողմանէ չէի ալ գիտեր՝ ին-
չուան լոյս հոնտեղը ինչ ընեմ, նաև
մտաւորաւ փտանգաւ՝ այն չարութեան
որջէն ելլողէ մը յանկարծ վերջապէս
բռնուելու:

Բայց մարդու քայլի պէս թեթեւ
շնկոց մը՝ որ սրահէն լսեցի, միտքս ո-
րոշել տուաւ. շարժեցայ և արտօրնօք
ելայ քարայրէն: Հազիւ գրեթէ ոտքս
քարայրէն դուրս դրեր էի, մէյմ՝ ալ
մտնելու դրան փակաղակներուն՝ կա-
մաց կամաց իրաւ, բայց զգալի կեր-
պով վերցուիլը լսեցի. վերջը անոր
նոյն դանդաղութեամբ ծխնեաց վրայ
քալելը և կամաց կամաց բացուիլն ի-
մացայ: Ինծի երեցաւ որ մէկը անկից
ելաւ և դէպ 'ի իմ գտնուած տեղս
կու գար: Թէպէտ միշտ տեսնուելու
վախի մէջ էի, բայց ան ատեն կրկին
վախնալու պատճառ ունենալով, շու-
տով մը քարայրէն քանի մը քայլ հե-
ռու բարձրացած խոշոր ծառի մը ետև
պահուրտեցայ: Տեսայ իրաւցնէ որ եր-
կու մարդ, սովորական վերարկունե-

րուն մէջ փաթթուած, կարգէ դուրս
վզուշութեամբ ելան քարայրէն, և զը-
լուխնին ասդիս անդին դարձնելով,
լրտեսելու համար խաւրուած ըլլալնին
կ'իմացնէին: Չորս կողմը քիչ մը պը-
տըտեցան, ամեն կողմ մանրամասն
դիտելով. ետքը նորէն քարայրը մը-
տան, և վերջը դիտեցի որ երեք կամ
առ առաւելն չորս հոգւոյ պզտի խում-
բեր դուրս կ'ելլային, առջիներուն պէս
լայն վերարկուներու մէջ պլլուած: Ան
ատեն իմացայ որ մէկն ալ չէր գացած,
և թէ քարայրը անկից զատ ուրիշ եւք
չունէր: Ամենքը լուծեամբ ցրուեցան
և շուտ շուտ քալելով գնացին: Միայն
երկու հոգի իմ պահուրտած ծառէս
քիչ հեռու կեցան. նայեցան չորս կող-
մերնին՝ մինակ ըլլալնին տեսնելու հա-
մար. վերջը ցած ձայնով մը, բայց այն
պէս՝ որ իրենց ամեն խօսքը կրնար լը-
սուիլ, խիստ տաքցած խօսակցութիւն
մը սկսան, որ ինծի համար այնչափ
առեղծուածոց բանալին և այնչափ
գաղտնեաց պարզութիւնն եղաւ, որոց
մէջ իմ նախկին էութիւնս պատա-
տեալ էր:

Թէպէտ և սաստիկ յոգնած ու նե-
ղուած էի, թէպէտ սաստիկ այլալու-
թեան մէջ էի՝ լսելով որ այն ամբարիշ-
տը զոր քանի մը ժամ առաջ իմ քա-
րերուս հարուածներուն տակ ինկած
կը կարծէի, ողջ առողջ և այնչափ լըր-
բութեամբ այն սոսկալի հայհոյութիւն-
ները կ'արձըկէր, ինքզինքս բաւական
հանգարտ ու խաղաղ բռնեցի որ այդ
խօսակցութիւնն ինչուան վերջը մտիկ
ընեմ: Յայտնապէս Աստուծոյ նախա-
խնամութիւնը անտարակոյս խորհրդա-
ւոր և կարգէ դուրս կերպով մը իմ կե-
նացս պատահարները կը պատրաս-
տէր: Կրնամ ըսել որ աշխարհքս իրեն
սաստկագոյն կըքերովը և նորանչան
պատահարներովը սարսեց զիս և իբր
թէ վրաս յարձակեցաւ դեռ այն մա-
տաղ հասակէն, յորում ուրիշ մարդիկ
հազիւ իրենց էութիւնը կը ճանչնան:
Այս սոսկալի և մահաբեր գիշերը կե-
նացս մէջ նշանաւոր միջոցի հետք մը

դրոշմեց. և այս խօսակցութիւնը անոր
խորին գաղտնիքներն ու ցաւագին պա-
տահարները պարզեց: Դեռ հազիւ
տասը տարեկան հասակիս, թերեւս
բազմաթիւ տարիներու ընթացք մը ը-
րեր էի աշխարհիս մէջ, և ամեն ան-
գամ որ մտածութիւնս մանկութեան
օրերուս վրայ կը դառնայ, նաև զիս
անգամ սաստիկ զարմանք մը կը պա-
տէ, և գրեթէ կարծես որ ես ինծի չեմ
կրնար հաւատալ: Բայց առանց ուրիշ
բանի՝ Աստուծոյ անհասանելի դատաս-
տանաց առջիւր խոնարհիմք:

Այն երկուքն իրենց խօսակցութիւնը
այսպէս սկսան.

— Ահաւասիկ, եղբայր, ըսաւ եր-
կուքէն մէկը, ասկէ ետքը մեզմէ ես:

— Արդէն ձեզմէ էի, կրկնեց միւսը,
չատոնց սրտով ձեզմէ էի:

— Գիտեմ. մեծ բան վաստդեցանք.
դու մեզի կարեւոր ծառայութիւններ ը-
նելու սահմանուած ես:

— Յուսամ թէ ինձմէ տժգոհ չէք ըլ-
լար: Թերեւս ձեր իմ վրաս մտածելէն
առաջ ես արդէն ձեզի համար և ձեր
յանձն առած ազնուական և սուրբ նը-
պատակին համար կ'աշխատէի:

— Կը հաւատամ. քու ընկերական
վիճակդ քեզի այնպիսի միջոցներ ու ա-
ռիթներ կրնայ հայթայթել՝ որ յայտնի
է թէ ուրիշները չեն կրնար ունենալ:
Դու ազնուական ես...

— Ազնուական եմ, ինչ կարծեցիր.
և երկուքն ալ սաստիկ խնտալ մըն է
փրցուցին:

— Իմ ազնուականութեանս մուր-
հակը ես տուի ինծի. բայց և այնպէս
ազնուական ճանչցուած եմ. և ոչ ոք
իմ ազգատոհմիս կնիքը կը հարցընէ:

— Ազնուականաց ամբարիշտ ազգին
դէմ ցմահ պատերազմելու համար ըզ-
քեզ ազնուական ըրիր:

— Այո. այն զիրենք ջնջելու համար
հիմայ ըրած երդմունքս, արդէն շատ
ժամանակէ 'ի վեր սրտիս մէջ ըրեր էի:

Այս խօսքերուս, արիւնս գլուխս
զարկաւ. բարկութենէս ու զայրաց-
մունքէս կրակ կտրեցայ, երկրորդ ան-

գամ մ'ալ աչքիս առջև տեսնելով զանիկայ, որ իբրև իմ անձինս չար սատանան և ժանտ ոգին էր: Բայց և այնպէս մտադրութիւնս աւելցուցի, թէ պէտ և հազիւ ոտքի վրայ կրնայի կենալ:

— Արդէն իմ գործիս գործադրութիւնն սկսայ, ըսաւ այս վերջինը:

— Իրաւ, պոռաց առաջինը:

— Այո. կրցայ վերաբերութիւն հաստատել զօրաւոր և հարուստ ընտանիքի մը հետ, զոր դու, — աւելցուց բարձրաձայն ծիծաղելով, — շատ աղէկ կը ճանչնաս: Կոմսը անանկ մարդ է որ մեծ համբաւ և համարումն ունի, և իր պատուանուններուն և աստիճանին արտօնութեանցը սաստիկ յարուած է: Աղէկ կրթուած է և շատ հանճար ունի, և իրեն հետ վերաբերութիւն ունեցող անձանց վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն ունի: Այնպիսի մարդ մըն է ասիկայ որ մեզի մեծ չարիք կրնայ ընել. ինչ կ'ուզէ ըլլայ՝ որոշեցի զինքը մէջ տեղէն վերցընել:

— Շատ աղէկ:

— Փորձեցի զինքը իր համբաւէն և պատուէն վար ձգել. բայց չյաջողեցայ: Անունը շատ յարգի է, և համբաւը խիստ շատ տարածուած է: Ան առանձնեցի որ ստացուածոցը միջոցովը զինքը կործանեմ: Քովը մէկ մը կայ որ քիչ ժամուան մէջ իր հարուստ ստացուածքէն շատ մը կը պակսեցնէ: Իսկ ես իրեն գործոյն կը նպաստեմ, զարհուրելի կերպով ապականող տարր մը ինծի օգնութեան կանչելով:

— Ըսածդ չեմ հասկընար: Եւ որն է այս տարրը որ այդ ապականութեան սոսկալի խորհրդոյն օգնական կ'առնուս:

— Չեմ հասկընար, խեղիատակ:

— Մէկալը աս հարցմունքին՝ չորս գին նայեցաւ, տեսնելու համար թէ մինակ է: Վերջը ընկերոջը ձեռքէն բռնեց, ականջին մօտեցաւ, և ցած ձայնով մը ըսաւ. կրակն է:

— Ահ կրակը, կրկնեց միւսը ժպտելով:

— Այո՛ կրակը: Այս ժամուան որ քեզի հետ կը խօսիմ, և դու ինծմէ աղէկ գիտես զայն...

— Ո՛հ, ես բան մը չեմ գիտեր, պատասխանեց միւսը. յայտնի չարասրդ տութեամբ:

— Հապա, արդէն յայտնի է որ դու բան մը չես գիտեր: Բայց ան ալ իրաւ է որ իր գեղեցիկ կաթնարաններէն քանի մը հատը մէյմէկ մոխրոյ և աւերակաց կոյտեր դարձեր են: Կը յուսայի որ զղեկին ալ նոյն բանն հանդիպի: Բայց դժբաղդաբար շէնքին ամրութիւնը, և իր ծառայից հասուցած պատրաստ օգնութիւնը թող չտուին որ հըրդեհը ծաւալի, և ինչպէս որ որոշած էինք՝ ամբողջ շէնքը հիմնայատակ ընէ: Բայց կու գայ օր որ այդ ազնուապետութեան դարչելի բնակարանը անհետ ըլլայ երկրէս, և քար քարի վրայ չմնայ: Ես ինծի երդուեցայ զայդ, և ես իմ երդմունքներէս պակսելու մարդ չեմ:

Այդչափ անօրէնութիւններ լսելով, ինծի երազել մը կու գար. ինչ որ այն վայրկենին զգացի, աւելի դիւրին է երևակայել քան նկարագրել: Ոչ միայն անոր վրայ անմեղ կարողինայի դահիճ մը կը տեսնէի, այլ և մեծաւ քստմունքով իմ հօրս ալ մարդասպանն ըլլալը կ'իմանայի: Չզուրցուելու բան է այն դժնդակ վայրկենին սրտիս մէջ արծարծուած կրից շփոթն ու յուզմունքը: Մեռած հօրս յիշատակը, հրդեհին ինծի պատճառած սարսափը, անօրէնի մը չարութեամբը անտերունչ և որբ մնալու մտածութիւնը, այնպիսի խորին անձկութեան և սաստիկ ցաւոց մէջ ձգեցին զիս որ կարծես թէ վրաս խղդուկ մը կու գար: Այն կէտին չկըրցայ լալս բռնել. սաստիկ արցունքով երեսս լեցուեցաւ. գլխէս ինչուան ոտք կը դողայի, ատելութեամբ և սիրով, բարկութեամբ և կարեկցութեամբ լեցուած, որուն նմանը կենացս մէջ չեմ զգացած:

— Բայց դեռ ամբողջը չէ ասիկայ, վրայ բերաւ առաջին խօսողը:

— Ուրիշ ի՞նչ բան պատրաստած ես, խնամքով մը հարցուց մէկալը:

— Ստացուածքը փճացնելէ աւելի՝ ընտանիքը կ'ուզեմ փճացնել: Այսպէս ահա ազնուական ընտանիք մը սլակաս կ'ըլլայ երկրիս վրայէն:

— Կ'ուզե՞ս թերեւս անդամներն ըսպաննել, թէ սպաննել տալ:

— Ոչ. ես անդամներն չեմ կտրեր. գլխոյն կ'երթամ:

— Հասկըցայ:

— Գլուխը որ խլուի, անդամները կը թառամին և կը մեռնին: Արիւն չեմ ուզեր թափել. շատ վտանգաւոր բան է: Իմ նպատակիս հասնելու միջոց չպակսիր, և քիչ ատենէն կը հասնիմ:

— Ի՞նչպէս արդեօք:

— Քիչ մը շատ միամիտ կ'երևաս ինծի: Իմ ընդունելութեանս ժամանակ ինծի դաշոյն մը յանձնեցիք, և ես երդուեցայ որ և իցէ ակնարկութեան պատրաստ ըլլալ խոթելու զայն որուն սիրտը որ ինծի զուրցուի: Բայց ես կարծեմ որ դաշոյնը լաւագոյն զէնքը չէ տղնուականաց և քահանայից ատեն լի ցեղը ջնջելու համար: Ուրիշ ասկից լաւագոյն զէնք մը ունիմ, զոր յաջողութեամբ պիտոր գործածեմ. ամենեւին մի տարակուսիր:

— Ա՜նոնցմէ մէկը արդէն գիտեմ, թէպէտ և ինծի զխանալու պէտք մը չըլլայ: Իսկ միւսը:

— Միւսը, կրկնեց այն ամբարիշտը, միւսը աւելի սոսկալի է և քան զառջիւնը նուազ վտանգաւոր ալ է: Դեռ չկըրցար գուշակել:

— Կարծեմ թէ այո՛... թոյնը պիտի ըլլայ:

— Այո՛, թոյնը. հիմայ հարկաւ կ'իմանաս ի՞նչ ընելիքս:

— Կը զարմանամ վրադ, և կը տեսնեմ որ կատարեալ չարագործ մըն ես:

Ա՛լ չէի կրնար գիմանալ. չեմ գիտեր ինչ կ'ընէի որ այդ ժանտ և սոսկալի հրէշն աչքիս առջևէն վերցընէի: Բայց ես խեղճ դուրս թուլցած և տկարացած էի. այնչափ տխուր տպաւորութիւններ, և այնչափ բուռն և զիւրա-

գորով զգացմանցս կրած այլայլութիւնքն զիս իբրեւ թէ ջախջախեր և յուշինչ դարձուցեր էին: Բայց սակայն կ'օրհնէի զԱստուած որ այնպիսի բարեպատեհ առիթ մը տուաւ ինծի այս սատանայական մեքենաներն իմանալու. ժամանակին, կ'ըսէի մօքէս, աս ամենը պիտի յիշեմ. բայց լաւ կ'ըլլայ մտիկ ընել դեռ, որ կարենամ դեռ աւելի բան մը իմանալ:

— Յիշէ ինչ որ քեզի ըսի. ստացուածքը փճացնելէն աւելի, կ'ուզեմ ընտանիքը փճացնել:

— Կը յիշեմ. և ան ատեն...

— Ա՜ն ատեն այն հարուստ ստացուածքը...

— Ի՞նչ...

— Իմն կ'ըլլայ:

— Քուկդ. այս անգամ իրաւցնէ ըսածդ չեմ հասկընար:

— Հարկաւ կը հասկընաս: Այդ հայրենական ժառանգութիւնը կնկանս ձեռքով իմ գոգս պիտի լեցուի:

— Բայց խորհրդաւոր բան մի է ասիկայ:

— Այո՛, խորհրդաւոր բան մը, որ քանի մը տարիէն պիտի յայտնուի:

— Եւ ես պիտի իմանամ զայն:

— Պիտի իմանաս, ազնիւ բարեկամս, եթէ ինծի ձեռք տալու ըլլաս:

— Ամենայն կերպով պատրաստ եմ:

— Շատ աղէկ: Բայց հիմա օր եղաւ, պէտք է որ բաժնուինք. շուտով կը տեսնուինք: Ես հիմա կ'երթամ իմ դործս առաջ տանելու: Հիմա ալ քու եղբայրդ չեմ. Պաւտի պարոն կոմսն եմ:

— Պարոն կոմս...

— Մ'նաս բարով, բարեկամ:

Եւ ուժով մը իրարու ձեռքը սխմելով և բարձրաձայն ծիծաղ մը փրցընելով, զիրար թողուցին և այլ և այլ կողմէ գնացին:

Խօսակցութեան վերջը ինծի համար շատ մութ մնաց: Բոլոր մնացածը սոսկալի կերպով պարզ էր ինծի. բայց ան անպիտանին վերջին խօսքերը իրաւցնէ խորհրդաւոր էին: Որչափ ալ

մտածէի, չէի կրնար հասկընալ ինչ կ'ուզէր իմանալ երբ ըսաւ թէ իր ձեռքը մատնուածին հարուստ ժառանգութիւնը իր կնկանը ձեռքովը իր գոգը պիտի լեցուի: Բայց ամեն բան պարզելու և իւր անօրէն դաւը իմանալու չափ բաւական բան հասկըցեր էի:

Բոլորովին օր եղաւ. քունն ու անօթութիւնը սոսկալի կերպով կը նեղէին զիս. բայց ակորժ չէի զգար ոչ քնանալու և ոչ ուտելու: Յաւադին մտածութիւններով չարչարուիլ կը զգայի: Միտքս եկաւ խեղճ կարողինան. մայրս յիշեցի, և երեակայելով թէ իմ տուն չդառնալս տեսնելով ինչպիսի նեղութեան մէջ պիտի ըլլայ, որոշեցի որ վերջին ճիգն մ'ընեմ, և թէպէտ քայլ մ'ալ ընելու մեծ դժուարութիւն կը զգայի, ելայ իմ պահուած տեղէս, երբ ապահով եղայ որ այն երկուքը շատ մը հեռացած են, և առանց ուշ դնելու, աջ կողմէն՝ խիտ անտառակի մը մէջէն պտըտող քարուտ ճամբայ մը բռնեցի: Եւ ոչ մէկ կողմէ կրնայի բան մը նշմարել. ուրիշ բան չէի տեսներ բայց եթէ ծառեր, մացառներ ու վայրենի բոյսեր: Գրեթէ ժամու մը չափ քալեցի, առանց կենդանի աւրարած մը գտնելու և առանց բնակութիւն մը տեսնելու: Վերջապէս բաւական լայն ճամբայ մը կը հասնիմ, բայց այնպէս քարերով ծածկուած, որ առանց դայթելու դժուարաւ կրնայի ոտքս զետեղել: Այս անգնալի ճամբէն քիչ մը քալելով, տանիքը յարդով ծածկուած անշուք տնակի մը առջև կ'ելլեմ: Դրան առջևը պառաւուկ մը նստած էր, ծնգացը վրայ պզտի տղայ մը բռնած, զոր երբեմն երբեմն կը համբուրէր և գորովանօք կը զգուէր:

Մէկէն ըսի մտքէս. կրնայ այս բարի պառաւը իմ տունս տանող ճամբան սորվեցնել ինծի: Ուստի հազիւ մօտ կը հասնիմ, տղայական միամտութեամբ մը կը հարցընեմ թէ տունս երթալու համար ինչ ճամբայ պէտք է բռնեմ:

— Բայց, ագնիւ տղաս, ո՞ւր է քու տունդ, սիրով մը հարցուց պառաւը:

— Դիոնեսիոսին և Թերեզիա մօրս տունն է իմ տունս:

Պառաւը այս անուններն որ լսեց, երկու աչքերն անանկ մը բացաւ, որ իւրաքանչէր քաւ վախ եկաւ, և սաստիկ զարմացած հարցուց ինծի.

— Արդեօք Թերեզիայի, Դիոնեսիոսի ագնիւ այրւոյն տղան ես դու:

— Այո, պատասխանեցի մէկէն, անոր տղան եմ:

— Ի՞նչպէս հիմա հոս կը գտնուիս:

Այս հարցմունքը զիս քիչ մը նեղը ձգեց. իրաւքնէ չէի գիտեր ինչ պատասխանելիքս: Բայց պառաւը այնչափ այս հարցմանը վրայ յամառեալ կեցաւ, որ լաւ սեպեցի գէթ կէս մը ճշմարտութիւնն ըսելու: Պատասխանեցի որ իրիկունը տուն դառնալու ատենս ճամբան սխալեցայ, անոր համար բոլոր գիշերը մօրմէս հեռու մնացեր էի:

— Ո՛հ խեղճ մայրդ, կանչեց պառաւը. ո՞վ գիտէ որչափ մտմտուքի մէջ եղած պիտի ըլլայ, և է դեռ հիմա, քու տուն չհասնելովդ: Շուտ, շուտ, ժամանակ չկորսնցնե՛ք. հիմա հետդ մէկ մը կը դնեմ որ զքեզ մօրդ տանի:

Աս ըսելով, ելաւ նստած տեղէն, և սուր և զօրաւոր ձայնով մը պոռաց. Յակոբ, Յակոբ: Հնչող և ուժով ձայն մը տնակին ներսէն պատասխանեց. կու գամ, մայր իմ: — Հիմա, ըսաւ պառաւը, առ ասիկայ ու կեր, անօթի պիտի ըլլաս: — Պնակով կաթ և քանի մը հաց բերաւ: Մէկէն թաթխեցի զանոնք, և չափաւոր ակորժակով կերայ:

Ուտելու ատենս միտքս եկաւ այն իրիկունը որ ագնիւ Մարգարիտան զիս իմ տունս տարաւ, և խեղճ մայրս ինծի կաթնապուր կերցընել տուաւ: Այն յիշատակութիւնը կերպով մը բոլոր մէկալ անախորժ և աղետաւոր յիշատակներն արթնցուց: Ինչուան նոյն վայրկեանը տագնապն ու վախը և հետաքրքրութիւնը խեղքս ցրուեր էին, և միտքս դժուարաւ անցելոյն մտածութեան մը վրայ կը հանգչէր: Բայց ան ըստ ինքեան անտարբեր պարագան, ամեն ցաւագին յիշատակ նորոգեց

մութիւն մէջ . մերթ ընդ մերթ յանկարծ կը կենայի , որովհետեւ երեակայու թեամբս այն պէս պէս սիրտ չդիմանալու տեսարաններն կը մտածէի , որոնց ներկայ ըլլալու հարկադրուելէի Մայրս ու Կարողինա բնականապէս աւելի կերպով մը կ'ազդէին . մէկը մահուան դուռն հասած կ'երևնար , մէկաւն իմ տան չգառնալ տեսնելուն՝ տրտմած և վշտացած :

Այս ցաւազին մտածութեանց մէջ՝ Յակոբը եկաւ , այն ազնիւ պառաւին տղան , որ ինծի այնչափ խնամք կը ցուցընէր : Բարձրահասակ և բարեկազմ , անոյշ դէմքով և իրեն քաջող երիտասարդ մըն էր : Պառաւը զինքը տեսնելուն պէս ըսաւ իրեն . Յակոբ , շուտ աս տղան խեղճ Դիոնեսիոսին կնկանը թերեզիային տար : Ըսէ իրեն որ կորսուել էր և բարեբաղդաբար ինծի եկաւ :

Ուտելը լմնցնելուս պէս ոտք ելայ , և այն ազնիւ պառաւին մնաս բարեւ ըսելով՝ Յակոբին հետ գնացի : Ճամբայ ընելու ժամանակ՝ այն ընտիր երիտասարդը ինծի այնպիսի խօսքեր կը նետէր և այնպիսի հարցմունքներ կ'ընէր , որ զիս սաստիկ շփոթութեան մէջ կը ձգէին : Բայց սակայն բաւական վարպետութիւն ունեցայ իմ պատուովս և առանց բանը դուրս ելլելուն՝ խալըսիլ անկէց : Վերջը շատ մը ճամբայ քալեցինք առանց բան մը խօսելու : Ճամբու մը դարձուածքին ծայրը , հին ծառերու ետեւէն դղեկին աշտարակը և գեղիս եկեղեցւոյն զանգակատունը տեսնուեցաւ : Այն որ տեսայ՝ ուրախութենէս սիրտս վեր վազեց , բայց միանգամայն սաստիկ կը բաբախէր , մտածելով որ քիչ մը վերջը մայրս պիտի տեսնեմ և զիս չարաչար պիտի յանդիմանէ : — Արդեօք ինչ պիտի ըսէ մայրս , կը հարցընէի մտքէս . Կարողինան ողջ է թէ մեռած : — Այս հարցմունքին պատասխանելու սիրտ չէի ըներ . կամ լաւ ևս՝ սիրտ չէի ըներ և ոչ պզտի ենթադրութիւն մ'ընել : Ո՛հ Տէր , այն վայրկենին ինչպիսի անձկութիւն և ինչպիսի տագնապ տիրած էր վրաս :

Վերջապէս հեռուէն իմ անակս կը տեսնեմ . հետաքրքրութեամբ մը կը գիտեմ որ տեսնեմ թէ մայրս , ինչպէս իր սովորութիւնն էր , արդեօք դռնէն դուրս է : Բայց մէկ մը չեմ տեսներ : Դուռը դոցած էր , և պատուհաններն ալ բոլորովին գոց էին : — Արդեօք ինչ հանդիպած կրնայ ըլլալ , կ'ըսէի ինքն իրենս . ինչպէս կրնայ ըլլալ որ մայրս տունը չէ : — Այս միջոցին անակը կը հասնինք . Յակոբը դուռը կը զարնէ , պատասխան տուող չկայ :

Արիւնս երակներուս մէջ պաղել մը կը զգայի . և սկսայ մութիւն մէջ անսովոր և տագնապող նախազգացմունքներ ձևացնել : Մէկէն մտածեցի որ Կարողինա մեռած ըլլայ , և մայրս դղեակը քաշուած ըլլայ : — Ո՛ր կրնայ ըլլալ մայրդ , հարցուց ինծի Յակոբ : — Թերեւս դղեակն ըլլայ , պատասխանեցի մէկէն : — Երթանք տեսնալու ուրեմն , կրկնեց ազնիւ երիտասարդը , և աս ըսելով բռնեց ձեռքէս , և դէպ 'ի դղեակը գացինք : Երբ դուռն հասանք և շարժական կամուրջն անցանք , հարցուց Յակոբ թէ՛ Հոն է թերեզիան . ոչ ոք կրցաւ բան մը ըսել : Իմ տագնապս բիւրապատիկ կ'աւելնար , որովհետեւ չէի կրնար մօրս այսպէս աներևութանալուն պատճառ մը տալ : Բայց Յակոբ սիրտ ըրաւ ու աւելի առաջ գնաց : Սովորական դաւիթն անցանք և սանդուխներուն ոտքն հասանք : Հոս ալ մէկու մը՝ որ կ'անցնէր՝ հարցուց թէ Հոն էր մայրս . բայց ոչ ոք կրնար այս կամ ոչ բան մը ըսել : — Հապա ո՞ր կրնայ ըլլալ ուրեմն , կանչեց Յակոբ անհամբերութեամբ մը : Երթանք վեր . աւելի բան մը կ'իմանանք : — Ուստի վեր ելանք սանդուխներէն և հասանք բացուած մեծ դրան մը առջև , որ ընդարձակ սրահ մը կը հանէր : Ճանչցայ որ նոյն սրահն էր , ուսկից մօրս հետ անցայ , երբոր Կարողինայի մօրը գնացինք : Մէկ ծեր ծառայ մը նստած էր , որ չեմ գիտեր ինչ կ'ընէր : Յակոբ սովորական հարցմունքը իրեն ալ ըրաւ . ան ալ կէս մը մրմուռով պատասխա-

նեց թէ մայրս խաթունին հետ ներսն է: Ան ատեն Յակոբ աղաչեց որ իմացընէ իրեն թէ տղան դարձեր է և իրեն կը սպասէ: — Ա՛հ խաբեբայ, կանչեց ծերը կէս մը բարկացած. ասանկ փախուստ տալ կ'ըլլայ: Մայրդ բոլոր գիշերը լացաւ, և գէթ քսան հոգի անհանգիստ ըրիր, որ ամէն կողմ գացին զքեզ փնտրուելու: Ամթի քեզի: — Եւ աս ըսելով, ինծի խոթու նայուածք մը ըրաւ և մօտիկ խուցը գնաց:

Այս յանդիմանութիւնը ինծի շատ գէշ ազդեցութիւն ըրաւ: Թէ որ ասիկայ այսչափ կը սրդողի, կ'ըսէի մօքէս, հապա մայրս ինչ պիտի ըսէ և ինչ պիտի չընէ: Բայց ասիկայ ըսելուս չմնաց, մէյմ'ալ տեսայ մայրս որ առջևս վազեց, և աչքերը լալէն ուռած և թըրջած, զիս գիրկն առաւ, և ուժով մը սխմելով զիս, աւելի սիրալիր քան յանդիմանական ձայնով մը, ըսաւ. Բայց ի՞նչու, Հենրիկոս, այդչափ լացընել կու տաս մայրդ: Բոլոր գիշերը ո՛ւր էիր: Մի յանդիմաններ խեղճը, անդիէն վրայ բերաւ Յակոբ. երէկ իրիկուն եկեղեցին երթալու ժամանակ՝ հետաքրքրութենէ շարժած փոխեր է ճամբան, և տուն դառնալու ճամբէն մոլորեր է: Իմ մայրս Պերգա ինծի յանձնեց որ հրամանքիդ այս տեղեկութիւնը տամ: — Յակոբ այս խօսքերով ինծի մեծ օգնութիւն ըրած եղաւ. տեսայ որ մայրս քիչ մը հանդարտեցաւ, և շնորհակալ ըլլալով Յակոբայ՝ զիս իրեն բերելուն համար, և յանձնելով իրեն որ Պերգայի ալ չընորհակալ ըլլայ, ինծի այնչափ ցուցցած խնամքներուն համար, զիս հետն առաւ և խաթունին սենեակը տարաւ. ինքն ալ իմ դառնալուս շատ ուրախ եղաւ: Զիս նստեցնել տուաւ և զիմացս քանի մը պատառ կողի ու հաց բերել տուաւ: Մեծ ախորժակ մը չունէի իրաւ, բայց և այնպէս՝ կերայ: — Յոգնած պիտի ըլլաս, հարցուց խաթունը, և անշուշտ քուն ունիս, վասն զի թե՛րեւս այս գիշեր քուն եղած չես: — Եւ մէկէն մայրս հարցուց թէ ո՛ւր անցուցի գիշերը, Լսի որ քարայրի պէս բանի

մը տակ անցուցի, որուն ո՛ւր ըլլալը չեմ կրնար ըսել: Ուրիշ շատ մը հարցմունքներ ըրաւ, որոնց սանկ նանկ պատասխանեցի:

Մօրմէս ու խաթունէն ունեցած ընդունելութեանս վրայ շատ ուրախ էի: Բայց մօքիս մէջ դեռ տարակոյս մը, դառն տարակոյս մը կը մնար: Կը տեսնէի մայրս ու խաթունը, բայց կարողինան չէի տեսներ: Գիտէի որ մայրս վայրկեան մը քովէն չէր զատուեր, և տեսնելով որ այնչափ ժամանակ առանց անոր կը մնար, կը վախնայի որ իրաւցնէ ձախորդ բան մը պատահած պիտի ըլլայ: Բայց չէի համարձակեր անոր վրայօք տեղեկութիւններ հարցընել. և կարծէի որ վախեմ անախորժ պատասխան մը ընդունիմ, և որ աւելին է, դառն յանդիմանութիւններ. բայց իմ մեծ բախտէս՝ մայրս մէկէն զիս ամեն մոմտուքէ ու տագնապէ ազատեց: — Իսկ կարողինայի վրայօք բան մը չեմ հարցըններ, ըսաւ, չըթանցը վրայ ժպիտ մը արձըկելով: — Այն հարցմունքը և այն ժպիտը մէկէն ու գետնեցին զիս: — Ո՛ւր է կարողինա, արտօրնօք մը հարցուցի մէկէն: — Քուն կ'ըլլայ, ըսաւ խաթունը յայտնի հաճութեամբ մը: — Ի՞նչպէս է, տուցուցի մեծագոյն եռանդեամբ մը: — Շատ աղէկ է. բայց, խեղճ պզտիկ. կը կարծէինք որ կորսնցընենք զինքը:

Այն վայրկեանին ես երջանկութեան և ուրախութեան ծայրն էի: Խաթունը ըսաւ մօրս որ զիս անկողին տանի որ քնանամ և հանգչիմ: Երթալու վրայ էի, մէյմ'ալ կարողինայի լալը լսեցինք: Այն պոռալներն՝ զիս ուրախութեամբ լեցուցին. մայրս վազեց առնելու զինքը, և շուտով մեր քովը եկաւ: Կարողինան զիս տեսնելուն, անհնարին ուրախութեամբ շարժեց թաթիկները, և սովորական զուարթութեամբն ու քաղցրութեամբը ծիծաղեցաւ: Քովը մօտեցայ և ճշմարիտ խանդաղատանօք մը սկսայ փայփայել զինքը և համբուրել: Խաթունը յայտնի դորովանօք մը այս մանկական տեսարանը կը դիտէր. մօրս

ալ սիրար ելած էր և մեզմէ չէր բաժնէր աչքերը, ուսկից տեսայ որ արցունք մը կաթեց, բայց ոչ ևս ցաւոց, այլ մխիթարութեան:

Քիչ մը վերջը անկողին գնացի. քանի մը ժամ խորունկ քնացայ: Փառաւոր ճաշ և ընթրիք մը ունեցայ: Մայրս և ևս մեր տէրերուն ընտանիքէն եղեր էինք:

Այն դղեկին մէջ ուրախ և զուարթ օրեր անցուցինք. խաթունն ու իր էրիկը զիս իրենց որդւոյն պէս կը սիրէին, և իմ մայրս իբրև իրենց քուրերէն մէկը կը սեպէին: Բայց օր եկաւ որ այն իմ ուրախութիւնս դառնապէս խռովեցաւ և ինծի համար անտանելի եղաւ այն բնակութիւնը: Այն օրն էր որ դղեակին մէջ դարձեալ տեսնուեցաւ այն մարդը, որ զինքը Պաւտիկ կոմս կը կոչէր: Եւ իր երենալը՝ չարագուշակ մէտէորայի մը երենալուն պէս եղաւ. և այն վայելից և ուրախութեան տունը քիչ առանձն արտասուաց և թշուառութեան բնակարանի մը փոխուեցաւ:

Մէկ յանկարծական և ցաւալի դիպուած մը այն երջանիկ ընտանեաց մէջ խեղճութիւն ձգեց, և ինծի համար սկսաւ նոր շար մը սոսկալի պատահարաց, որոնք զիս դժպէսի սփռագործութեան մը պիտի տանէին:

Կը շարունակուի:

Սերվիոյ անցեալն ու ներկայն:

Սերվիա կ'անուանի այն երկիրը՝ զոր կը պատեն Դանուբ, Սաւա, Տրինա և Դիմօք գետերն, և գրեթէ միլիոն մը բնակիչ ունի այս սահմաններու մէջ: Այլ հաշուի տակ ձգելով և այն Սերվիացիքն որք կը բնակին 'ի Պոսնիա',

1 Այս հաշուով Պոսնիան՝ Սերվիա կը համարի. բայց ունի ինքն առանձին վարչութիւն: Աշխարհակալութեան ժամանակ, գաւառիս կալուածատէրքը իրենց վիճակը պահելու համար մահմետական օրէնքը ընդունեցան: Այս աղետալ տուութիւնը մահմետական է, բայց ոչ տաճիկ. իւր

Ռաշիա, Հերձեկովինա, Մոնղէնէկոս, և անոնք որ կը բնակին Աւստրիոյ մէջ, 'ի Վոյվոտըսթոյ', 'ի Սլաւոնիա և 'ի Դալմատիա, և այլն, գրեթէ բովանդակ չորս միլիոն վեց հարիւր հազար հոգւոյ կը հասնի, որք սերվեան մեծ տէրութեան մնացորդը են, 'ի բաց առնելով այն Սերվիացիքը որք կը բնակին Դալմատիոյ և Սլաւոնիոյ գաւառներուն մէջ, որք 'ի հնումն խռովածատանի մասն էին: Վասն զի զիտեմք թէ զու

լեզուն, իւր սովորութիւնքը և միջև ընտանեաց անուններն անգամ պահած է:

1 Սերվիացոց գլխաւոր գաղթականութիւններն, ստիպեալք Տաճկաց աւարառութենէն, սկսան ԺՅ դարուն: 1690ին և 1740ին եղան երկու նոր գաղթականութիւնք: Առաջինը օգտակար եղաւ Հունգարիոյ Թագաւորութեւ 37,000 սերվացի ընտանեօք: Բայց երկրորդը, որուն Արսէն Զ պատրիարքը կ'առաջնորդէր, ճամբան Օսմանեանցմէ բռնուեցաւ և գրեթէ 80,000 հոգի կորեան: Այս Սերվիացիք կը բնակին Աւստրիոյ իշխանութեան տակ Վոյվոտըսթոյ (Voïvodstvo) անուամբ երկիր մը, որոյ սահմանագիծք են ևս սահման դիտարկան: Արսէնին՝ Լէոբովա կայսեր հետ հաստատած դաշանց ջորութեամբ գաղթականները իրաւունք ստացան գլուխ մը բնակելու փոխ կամ իշխանապէս անուամբ: Բայց վէնայի կառավարութիւնը քիչ ժամանակէն այս արտոնութիւնը խափանեց. և երբոր Ժողովուրդը պատրիարքին հոգեւոր իշխանութեանցը վրայ աշխարհական իշխանութիւնն ալ աւելցուց, Աւստրիոյ խորհրդարանը, Ժողովրդեան այս պահանջումը մեծ համարելով, բառ մը ուրիշ բառի փոխելով, որոշեց որ պատրիարքը Ռեքադուիք ըստի, և իւր աշխարհական իշխանութիւնն ալ վերցուց: 1848ի խռովութենէն ետքը, մայիսին առաջին օրը Ժողովեցան Սերվիացիք 'ի Քարլովից, Դանուբին եզերքը փոքրիկ քաղաք մը, Բեգրովարաթին մօտ, և գումարման առաջին գործը եղաւ իրենց իրաւունքը նորէն ստանալը՝ Շուբլիքագ զօրավար իշխանապետ ընտրելով, և Ռայաչից մետրապօլիտն ալ պատրիարք: Խռովութիւնը լմնալէն ետև, այս պատուանուիքը նորէն արգիլուեցան: Բայց թէպէտ և այս անունները պաշտօնական գրութեանց մէջ ջնջուեցան, սակայն Ժողովուրդը կը գործածէ զանոնք, զինուորական գլուխները որոշելու համար:

Վոյվոտըսթոյի սերվիացի գաղթականներէն զատ եղան ուրիշ տեղ ալ գաղթականութիւններ: Կը գտնուին Սերվիացիք նաև Ալպանիոյ մէջ, Տրինի մօտ, և Բուլղարաց մէջ խառն կամ առանձին քանի մը գիւղեր: Աթոս լեռան վրայ Սերվիոյ Թագաւորներէն հիմնեալ վանորայք՝ կը ներկայացնեն հարաւային արևելեան վերջին կէտը ուր որ Սերվիացիք հասնի էին: Վալաքիայի մէջ Միլոշ երկիրները ստացաւ, ուր փորձեց քանի մը ընտանիք փոխադրել՝ ոչք հոն մնացին: